

likləri də özünəməxsus əhəmiyyətə malikdir. 2004 və 2005-ci illərdə, təlimi rus dilində olan Azərbaycan məktəbləri üçün 6-cı sınıfdən 11-ci siniflərə aid olmaqla 6 «Azərbaycan dili» dərsliyi nəşr olunmuşdur. Yalnız 5-ci sinfin dərsliyi 2001-ci ildə nəşr edilmişdir. Bunu uğur saymaq olmaz. Bunlar yeni dərsliklərdir. Bunlarda əvvəlki dərsliklərdən istifadə halları da, ənənə də var, ümumən isə, onlar müasir təlimin səviyyəsi baxımından Təhsil Nazirliyinin dil təlimi qarşısında qoyduğu vəzifələr səviyyəsində hazırlanmış dərsliklərdir.

Bu dərsliklərdə siniflər üzrə nəzəri və əməli materialın proqrama uyğun bir ardıcılıığı var. Bunlar müstəqillik dövründə belə ardıcılıqla nəşr olunmuş «Azərbaycan dili» dərslikləridir. Bu dərsliklərdəki nəzəri dilçilik materialları təlimi Azərbaycan dilində olan məktəblər üçün yazılan «Azərbaycan dili» dərsliklərindəki sistemə əsaslanır. Fərq ondadır ki, burada nəzəri materiallar nisbətən zəif və sadədir, əhatə dairələri də məhduddur.

5-ci sinif dərsliyi mərhum Ə.R.Əfəndizadə və Ə.M.Abbasov tərəfindən tərtib edilmişdir. Bu dərslik tərtib edilərkən, hələ təlimi rus dilində olan məktəblərin «Azərbaycan dili» fənninin yeni proqramı qəbul edilmişdir. Ona görə də buradakı nəzəri məlumatlar bir qədər tədrisi qabaqlamışdır. Burada fonetik və qrammatik material da verilmiş və bunların düzülüşündə ardıcılıq gözlənilməmişdir. O dövrlük proqrama uyğun olaraq, nitq hissələri üç yerə bölünmüş, nida xüsusi nitq hissəsi adı ilə verilmişdir. Rus dilinin əvəzliyinə bənzədərək şəxs əvəzlilərinin yiyəlik hal şəkilçisi qəbul etmiş formaları «mənsubiyyət əvəzliyi» adı ilə təqdim edilmişdir. Belə kiçik uyğunsuzluqlar var. Ancaq bütünlüklə bu, mükəmməl dərslikdir və indi də ondan istifadə etmək olar. Prof. Əziz Əfəndizadə görkəmli dil metodisti idi. Onunla həmmüəllif olan p.e.n. Ənvər Abbasov dərslik tərtibində təcrübəsi olan görkəmli metodist alimdir. Ona görə də onların tərtib etdiyi «Azərbaycan dili» dərsliyi həm elmi, həm də metodiki cəhətdən müasir dil tədrisi tələblərinə tam cavab verir. Çalışmalar, çalışma mətnləri, onların düzülüşü, istifadə tərzini – hamısı yerli-yerindədir. Güman edilir ki, Ə.Abbasov bu dərsliyə bir qədər əl gəzdirməklə, onun yeni nəşrini hazırlayıb çapına təşəbbüs göstərəcəkdir.

Qeyd etdik ki, VI – XI siniflərə aid «Azərbaycan dili» dərslikləri yeni proqram əsasında tərtib və nəşr ediləndir. VI sinif dərsliyi dərslik tərtibində uzun zamanlı təcrübəsi olan prof. Bəşir Əhmədov və Atəş Abdullayev tərəfindən yazılmışdır. Dərslik istər nəzəri məlumat, istərsə də faktik material baxımından məqbul sayıla bilər. Ancaq nəzəri materialların təqdimində uyğun olmayan cəhətlər var. Kütləvi ədəbiyyatda, eləcə də dərsliklərdə oxu mətnində Məhəmməd Peyğəmbər atasının adı ilə «Məhəmməd İbn Abdulla» kimi verilmir. Tərcümə üçün verilən «Oğru və dəyirmançı» mətni bədii cəhətdən sönük olduğu kimi, məna və etik cəhətdən də məqbul sayıla bilməz. «Dünyada nə qədər azərbaycanlı var?» sualına «Dünyada 40 milyon nəfərdən artıq azərbaycanlı vardır» cavabı verilir. Bu cavabı o vaxt verərlər ki, azərbaycanlıların sayı 40 milyondan yüz min, iki yüz min, dörd yüz min artıq olsun; halbuki dünya azərbaycanlılarının sayı əlli milyonu keçir. «Əlifba lüğəti» mətni çox sönükdür. «Göy göl»ün bir yerdə yazılması da səhvdir. «Avtomobil və təyyarə», «Bağa» adlı mükəllimə və şeir çox primitivdir, onları ibtidai məktəb dərsliklərində vermək olar.

VII sinfin «Azərbaycan dili» dərsliyi elmlər namizədləri Nəcəf Nəcəfov və Yasin Əfəndiyev (mərhum) tərəfindən yazılmışdır. Dərslük yaxşı tərtib edilmişdir. Nəzəri material bunları əhatə edir: feli sifət, feli bağlama, ədat, modal sözlər, zərf, qoşma, bağlayıcı. Bunların növləri də verilir. Müəlliflər nəzərə alıblar ki, nitq hissələrinin çoxu haqqında altıncı sinif dərsliyində məlumat verilmişdir. Dərslükdə verilən tapşırıq və oxu mətnləri daha çox diqqəti cəlb edir. Bu cəhətdən dərslük daha mükəmməldir. Şeir və nəsr parçaları oxunaqlığı, yeni məlumatlara malik olmaları və s. cəhətdən diqqətlə seçilmişdir. Ancaq bizə uyğunsuz görünən bir-iki cəhəti qeyd etmək lazım gəlir. Həcmi o qədər də böyük olmayan bir dərslükdə on altı portret-çerçə vermək yeknəsəqlik əmələ gətirir. Bu çerçələrin bir neçəsinin ayrı-ayrı hissələrdə, yanaşı (yaxın səhifələrdə, dalbadal) verilməsi metodik baxımdan nöqsan hesab edilməlidir. Onlardan bəzilərində (məsələn, Həzi Aslanov haqqında olan çerçədə) bu cür nöqsanlar mövcuddur. Nəzəri materialların təqdimində də kiçik üslub yanlışlıqları var.

VIII sinfin «Azərbaycan dili» dərsliyində (müəllif: Y.Seyidov, Y.Novruzova) nəzəri materiallar sintaksis məsələlərini əhatə edir: ismi birləşmələr, feli birləşmələr, sintaktik əlaqələr, sadə cümlələr, cümlə üzvləri (mübtədə, xəbər, tamamlıq, təyin, zərflik), xitab, ara sözlər, tabesiz və tabeli mürəkkəb cümlələr. Sintaktik əlaqələrin bölgüsündə yanaşma əlaqəsinin adı çəkilir, ancaq bu əlaqənin izahı verilmir. Tapşırıqlar və tapşırıq mətnləri, ilk növbədə, şagirdlərin Azərbaycan dilində lüğət ehtiyatlarını zənginləşdirmək və nitqlərini inkişaf etdirmək məqsədi ilə seçilmişdir. Rus dilli məktəblər üçün mətnlərin tərtibində, bir qayda olaraq, müasir ədəbi dil nəzərdə tutulur, ona görə də müxtəlif siniflər üçün tərtib edilmiş «Azərbaycan dili» dərslükləri, eləcə də VIII sinif üçün olan «Azərbaycan dili» dərsliyinin tapşırıq mətnləri də bu prinsip əsasında yazılmışdır. Bununla belə, Azərbaycanın zəngin klassik ədəbiyyatından da nümunələr verilmiş və bu nümunələrdə klassik ədəbiyyatın da sözləri var. Məsələn, Abbas Səhhətin vətənpərvərlik ruhunda yazılmış dillər əzbəri «Vətən» şeirində işlənmiş 69 sözdən dördü müasir dildə işlənməyən və ya anlaşılmayan sözdür. Bu dörd söz böyük tərbiyəvi əhəmiyyəti olan həmin şeirin dərslükdə verilməsinə mane olmamalıdır. Klassikadan verilən başqa nümunələrə də bu cəhətdən baxmaq lazımdır. Bir də görürsən ki, bir nəfər özü başa düşmədiyi sözü və ya ifadəni elə bilir ki, başqaları da başa düşmür və ona irad tutur. Dərslüklərdə tərcümə ədəbiyyatından da nümunələr verilir. Əgər həmin nümunələr məzmun və ideyaca məktəbə uyğundursa, belələrindən istifadə edilməlidir. Hansı dildən olur-olsun, tərcümə müasir Azərbaycan ədəbi dilində olur. Məsələn, böyük Nizami Gəncəvinin «Söz» haqqında deyimləri.

IX sinfin «Azərbaycan dili» dərsliyinin müəllifləri Nadir Abdullayev və Vaqif Qurbanovdur. Bu dərslükdə, eləcə də X və XI siniflərin «Azərbaycan dili» dərslüklərində qrammatik izahatlar yoxdur, həmin dərslüklər Azərbaycan dilinə aid müxtəlif çerçələr, ədəbi nəsr parçaları, şeirlər rusdilli şagirdlərin söz ehtiyatını zənginləşdirmək, onların şifahi və yazılı nitqlərini inkişaf etdirmək məqsədi daşıyır. Bu cəhətdən IX sinif dərsliyində maraqlı mətnlər var. Məsələn, «Ümummilli liderimiz», «Uğur olsun, Azərbaycan əsgəri», «Sevimli müğənni» və s. çerçələr; «Əsgər marşı», «Azərbaycan», «Qocalar» və başqa şeirlər bu qəbildən-

dir. Bununla belə, gələcək nəşrlər üçün xeyli iş də var. Birinci, nəsr və şeir parçalarının həcmələrinin böyüklüyü. Məsələn, böyük şairimiz Səməd Vurğunun «Mənə belə söylədilər» (3 səhifə), Əli Kərimin «Qaytar ana borcunu» (2 səhifə) şeirləri, «Rixard Zorge» (2 səhifəyə yaxın), «Nəhəng alim» (1 səhifədən artıq), «Dünya şöhrətli alim» (1,5 səhifə) və s. Bunlar lazımlı mövzularda yazılmış öçerklərdir. Biz xalqımızın belə görkəmli alimlərini, hansı dildə təhsil almalarından asılı olmayaraq, gənc nəslə tanıtdırmalıyıq. Ancaq onlar haqqında yazılar elə lakonik olmalıdır ki, uşaqlar həvəslə oxusunlar, uzun və yorucu olmasın. Məsələn, dünyada Lütfi Zadə adı ilə tanınan dahi alim haqqında sinifdən xaric oxu üçün verilən «Elmin korifeyi» adlı öçerk dörd səhifədən çoxdur. Məktəblə, müəllimlərlə əlaqə saxlayıb öyrənmək lazımdır ki, şagirdlər bunu oxuyurlarmı? Dərslikdə 9 mətn şəhidlərə həsr olunub. Qalan mətnlərin də əksəriyyəti müharibə, fəlakət, yetimlik mövzularındadır. Bu da şagirdləri bezdirir. Bir dənə də olsun, bayram, sevinc əhval-ruhiyyəsi yoxdur. Xeyli tünd və kəskin yazılsa da, buradakı həqiqəti də inkar etmək olmaz. Həmin müəllim ayrı-ayrı öçerklərin əvvəllərində də qeydlər aparıbdir. Həmin qeydlərdən bir-iki nümunə: «Unudulmaz görüş» – maraqsızdır; «İstisu» - mənasız şeirdir; «Yazıçı və şairlər haqqında» - məntiqsiz mətndir; «Məndə ixtiyar olsa» - əzbərləmək çox çətinidir; «Qarabağ» - şeirini ifadəli oxumaq mümkün deyil; «Xatırlayın» - çətin yadda qalır və s. Onlara diqqət verilməlidir.

X sinif dərsliyi prof. Nizami Xudiyev, p.e.n. Ənvər Abbasov və f.e.n. Mirabbas Aslanov tərəfindən yazılmışdır. Dərsliyin fərqləndirilmiş hissələrində «Yadda saxlayın» adı ilə verilmiş qeydlər yaxşı seçilmişdir və maraq doğurur: «Azərbaycan Respublikasının dövlət dili Azərbaycan dilidir. Azərbaycan Respublikası Azərbaycan dilinin inkişafını təmin edir»; «Təmiz ad qazanmış igidin nişanıdır»; «Ehtiyat igidin yaraşığdır»; «Əmanətə xəyanət olmaz» və s. Dərslikdə verilən çalışma və oxu mətnlərinin də çoxu yaxşı seçilmişdir. Bununla belə, dərslikdəki bir sıra mətnlərin maraqlı olmadığını, eyni tipli olduğunu qeyd etmək lazım gəlir.

Prof. Afət Qurbanovun müəllifliyi ilə nəşr edilmiş «Azərbaycan dili» dərsliyi rusdilli orta məktəb üçün planlaşdırılan «Azərbaycan dili» dərsliklərinin sonuncusudur. XI sinifə aid olan bu dərslik Azərbaycan dili haqqında məlumat verən mətnlə başlanır. Bu dərslik X və XI siniflərə aid dərsliklərdən fərqlənir. Bu dərslik ancaq mətnlərdən ibarət deyil. Burada mətnlər qrammatik materialın təkrarına və möhkəmləndirilməsinə aiddir. 5-ci səhifədə yazılır: «Morfologiyanın təkrarına dair çalışmalar». Buna uyğun olaraq, dərslik çalışmalar əsasında qurulmuşdur. Məsələn, birinci çalışma belədir: «İsimləri tapın, hansı suallara cavab verdiyini göstərin». Bu mətn yeknesəqliyini aradan qaldırır, həm də aşağı siniflərdə keçilmiş nəzəri materialı yada salmağa və təkrar etməyə kömək edir. Ancaq bəzi mətnlərin, həmçinin böyüklüyü dərsliyə uyğun deyil. Məsələn, «Qılınc və qələm», «Məktub yetişmədi», «Baş üstə» və s. adlı mətnlər belələrindəndir.

Təlimi rus dilində olan orta məktəblər üçün yazılmış «Azərbaycan dili» dərsliklərinin bir ümumi nöqsanı var. O da dərsliklərdə eyni mövzulu mətnlərin təkrarıdır.

V, VI, IX, XI sinif dərsliklərində Üzeyir Hacıbəyova aid öçerklər; V, VI, VIII sinif dərsliklərində «Şah və xidmətçi»; VI, XI sinif dərslik-

lərində «Ölkəm» şeiri; VI, X sinif dərsləklərində «Kitabi Dədə Qorqud»; VI, IX sinif dərsləklərində «Akademik M.Topçubaşov»; VI, VII sinif dərsləklərində «General Həzi Aslanov»; VI, XI sinif dərsləklərində «Məktub yetişmədi» oçerkləri var. Yəqin ki, gələcək nəşrlərdə bunlar nəzərə alınacaqdır. Anlaşılmazlıq olmasın deyə, mətnləri sırası ilə aşağı siniflərə aid dərsləklərdə saxlamaq və təkrarları aradan qaldırmaq lazımdır. Məsələn, «Üzeyir Hacıbəyov»a aid oçerki V sinifdə saxlamaq, 6, 9, 11-ci siniflərdən çıxarmaq, «Ölkəm» şeirini VI sinifdə saxlamaq, o biri siniflərdən çıxarmaq və s. Lüğətlərin tərcümələrində də bəzi dəqiqlisizlik var.

Bu nöqsanlarına baxmayaraq, bir də deməyi lazım bilirək ki, Azərbaycan dilli ümumtəhsil məktəblərinə aid dərsləklərlə yanaşı, təlimi rus dilində olan məktəblər üçün də «Azərbaycan dili» dərsləklərinin nəşri də mühüm hadisədir.